

БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ІЗ СУБРЕГІОНАЛЬНИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

THE SECURITY ASPECT OF UKRAINE'S COOPERATION WITH THE SUBREGIONAL ORGANIZATIONS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Демчишак Р.Б.,

*кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Досліджено специфіку та форми безпекової співпраці України із субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної Європи – передусім об'єднанням «Тримор'я», «Бухарестською дев'яткою», а також співпраці в рамках «Люблінського трикутника». Проаналізовано динаміку, фактори та тенденції цієї співпраці в контексті програмних пріоритетів об'єднань та міжнародної безпекової ситуації.

Констатовано, що в умовах нових безпекових викликів, детермінованих російсько-українською війною, майже усі сфери співпраці України з вище зазначеними об'єднаннями, зокрема і економічної з ініціативою «Тримор'я», набувають частково безпекового характеру. Відбувається також співпраця у сфері інформаційної та енергетичної безпеки. До форм суто військово-безпекової співпраці відносимо: створення спільних оборонних механізмів, участь українських військових у спільних навчаннях, військово-технічну співпрацю, обмін досвідом в галузі оборони та розвідувальною інформацією. Конкретним прикладом військової співпраці є існування спільної литовсько-польсько-української військової бригади.

З'ясовано, що факт приналежності країн ЦСЄ, учасників вище згаданих об'єднань, до Північноатлантичного альянсу, робить співпрацю України з ними не альтернативою співпраці з НАТО, а доповненням до неї. Прогнозовано, що в розрізі рішень останнього саміту НАТО безпекова співпраця України із субрегіональними об'єднаннями ЦСЄ розвиватиметься й надалі за заданою динамікою, періодично набуваючи нової інтенсивності. Перехід цієї співпраці у нову якість можливий лише у випадку вступу України до Альянсу, або ж появи нових реальних безпекових союзів із країнами регіону у своєму складі, які потенційно можуть виникнути внаслідок повоєнної трансформації міжнародної системи.

Ключові слова: Україна, Центрально-Східна Європа, Тримор'я, Бухарестська дев'ятка, Люблінський трикутник, безпека.

The specifics and forms of security cooperation of Ukraine with the subregional associations of Central and Eastern Europe – primarily the Three Seas Initiative, the Bucharest Nine, as well as cooperation within the framework of the Lublin Triangle have been studied. The dynamics, factors and trends of this cooperation were analyzed in the context of the program priorities of the associations and the international security situation.

It was established that in the conditions of new security challenges determined by the Russian-Ukrainian war, almost all spheres of Ukraine's cooperation with the above-mentioned associations, in particular, the economic cooperation with the Three Seas Initiative, are gaining a partially security character. There is also cooperation in the field of information and energy security. Forms of purely military-security cooperation include: creation of joint defense mechanisms, participation of the Ukrainian military in joint exercises, military-technical cooperation, exchange of experience in the field of defense and intelligence information. A concrete example of military cooperation is the existence of Lithuanian-Polish-Ukrainian military brigade.

It was found that the fact that the CEE countries, members of the above-mentioned associations, belong to the North Atlantic Alliance makes Ukraine's cooperation with them not an alternative to cooperation with NATO, but a supplement to it. It is predicted that, in line with the decisions of the last NATO summit, Ukraine's security cooperation with the CEE subregional associations will continue to develop according to the given dynamics, periodically gaining new intensity. The transition of this cooperation to a new quality is possible only in the case of Ukraine's accession to the Alliance, or the appearance of new real security alliances with the countries of the region in its composition, which could potentially arise as a result of the post-war transformation of the international system.

Key words: Ukraine, Central-Eastern Europe, the Three Seas Initiative, the Bucharest Nine, the Lublin Triangle, security.

Постановка проблеми. Повномасштабна російська агресія щодо України, розпочата 24 лютого 2022 р., витворила абсолютно нову міжнародну безпекову ситуацію у всіх вимірах: глобальному, регіональному, субрегіональному. При цьому ще перший етап агресії 2014 р. започаткував нові безпекові тенденції у регіоні Центрально-Східної Європи, які, у поєднанні із рядом інших причин, запустили процес творення субрегіональних об'єднань. У разі успішної реалізації євро-

пейського та євроатлантичного шляху розвитку Україна має шанс доєднатися відповідно до ЄС та НАТО як складова саме цих об'єднань. Водночас росія виступає безпековою загрозою і для ряду країн ЦСЄ. Усе вище перелічене виводить безпековий аспект співпраці України із субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної Європи у число перших пріоритетів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Певна оцінка безпекової складової міжнародних

ініціатив у регіоні Центрально-Східної Європи здійснена у праці Н. Нечаєвої-Юрійчук [1]. Водночас дослідження безпекової ситуації у регіоні у контексті протистояння Західної та Московської цивілізацій проведене у статті Тодорова І.Я. [2]. Фрагментарно проливає світло на окремі аспекти проблеми аналітика українських та польських аналітичних центрів [3, 4, 5, 6, 7]. Загалом же джерельним підґрунтям нашого дослідження виступає електронна джерельна база та повідомлення мас-медіа.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Предметом нашого дослідження виступає саме безпековий аспект співпраці України із субрегіональними об'єднаннями (або ж співпраці в рамках об'єднань) Центрально-Східної Європи. Безпековий аспект співпраці із субрегіональними ініціативами розглядається в контексті загальної співпраці, а також у рамках співпраці між Україною та НАТО. Динаміка безпекових відносин між Україною та відповідними об'єднаннями охоплює також ситуацію на момент написання статті.

Формулювання цілей статті. Метою статті виступає дослідження специфіки та форм безпекової співпраці України із субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. До новітніх міжнародних проектів регіонального (субрегіонального по відношенню до ЄС) рівня у Центрально-Східній Європі відносимо передусім «Бухарестську дев'ятку» (Б-9) та об'єднання «Тримор'я». Дані об'єднання слід відрізнити від організацій, учасниками яких є Україна, на зразок «Люблінського трикутника». Тому у першому випадку можна вести мову про розширення співпраці України з конкретним об'єднанням, а у другому – про розширення присутності.

Водночас зазначимо, що серед факторів, що визначають корекцію геополітичного позиціонування регіону Центрально-Східної Європи, протягом ледь уже не цілого десятиліття щораз більший вплив має безпековий, пов'язаний передусім з російсько-українською війною. Саме проявом цієї корекції і стало виникнення вище згаданих міжнародних ініціатив регіонального рівня. Нагадаємо, що «Бухарестську дев'ятку» (Б-9) офіційно започатковано за результатами міні-саміту східних країн НАТО в Бухаресті 4 листопада 2015 року. У її формат увійшли країни Вишеградської групи – Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина; країни Балтії – Естонія, Латвія, Литва; а також Болгарія та Румунія. Водночас 25 серпня 2016 року у хорватському місті Дубровник 12 держав-членів ЄС («Бухарестська дев'ятка» плюс Австрія, Хорватія та Словенія) задекларували свою прихильність щодо більш тісної співпраці з перспективою утворення субрегіонального об'єднання «Тримор'я» [8, с. 250].

Об'єднання «Тримор'я» задекларувало головною ціллю міжнародної ініціативи різногалузеву економічну співпрацю між країнами-членами ЄС, розташованими між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями, заперечуючи, особливо у перші роки функціонування, будь-яку безпекову складову [9]. Водночас «Тримор'я» декларувало відкритість для співробітництва у конкретних напрямках і практичних завданнях також із країнами, що не були учасниками об'єднання, одразу намітивши, тим самим, перспективи різногалузевої співпраці України із країнами «Тримор'я».

Потенційними сферами співпраці стали: енергетика та відновлювальна енергія, цифрові технології, транспорт, екологія, туризм та культурний обмін, співпраця у рамках «Карпатського макрорегіону».

Починаючи з 2019 р. відносини між Україною та Ініціативою трьох морів набирали все більше позитивних обертів, про що свідчить участь України у великій кількості проектів, до яких можна віднести: 1) Будівництво транс'європейської магістралі «Via Carpatia», покликаної з'єднати Північну та Південну Європу (Клайпеда, Литва – Салоніки, Греція). Україна у реалізації проекту відіграє роль одного зі стратегічних логістичних центрів; 2) Проект залізничного коридору Rail Baltica – магістраль має сполучити країни Балтії, Східну (Польща) та Західну Європу; 3) Інфраструктура для зрідженого природного газу (зокрема морські термінали у Польщі та Хорватії), одні з найбільших сховищ якого у регіоні має саме Україна; 4) Проект міжнародного водного шляху Е-40, що має з'єднати Балтійське та Чорне моря, зокрема на ділянці Дніпро-Вісла. Реалізація проекту спрямована на збільшення товарообігу між Польщею та Україною (до 2022 р. і Білоруссю), виведення на новий рівень торгових шляхів з ЄС, поглиблення європейської інтеграції в рамках «Східного партнерства» та «Тримор'я» [3; 4].

Ставало очевидним, що проект Тримор'я – це чудова платформа для налагодження комунікації та зв'язків із західними сусідами з питань дотичних спільних інтересів, тим самим можливість посилення позиції України в регіоні Центрально-Східної Європи. Також Ініціатива ставала майданчиком для координації регіональних проектів у рамках ЄС, що з точки зору євроінтеграційних прагнень України є найбільш ефективним та доступним шляхом долучення до загальноєвропейських стандартів.

Отож, навіть у економічному розрізі свого функціонування, ініціатива «Тримор'я» постала беззаперечно перспективним форматом з огляду на насиченість цікавими для України проектами, котрі, водночас, матимуть позитивний вплив на євроінтеграцію, на посилення енергетичної незалежності, покращення транскордонної інфраструктури та, зрештою, повоєнній відбудові нашої

країни, набираючи у такий спосіб вже частково безпекового характеру.

Розвиток співпраці між Україною та об'єднанням «Тримор'я» був змінений внаслідок повномасштабної війни РФ в Україні, що розпочалася 24 лютого 2022 р. При цьому безпекова сфера стала новим напрямком співпраці, поряд з раніше зазначеними сферами. Попри відсутність в установчих принципах «Тримор'я» для даної сфери співпраці пріоритету, сучасні реалії стали вимагати цього. Виникнення безпекової складової функціонування ініціативи «Тримор'я» визначалося також вище зазначеним фактом поєднання членства більшості країн даного об'єднання в організації «Б-9».

На останньому саміті «Тримор'я», що відбувся у Латвії 20-21 червня 2022 р., безпековий аспект був пріоритетним. Його специфікою став «підвищений інтерес не лише з боку США, що вже стало традицією, але також з боку Німеччини та офіційних структур ЄС» [8, с. 253]. Саме на цьому саміті, з огляду на реалії російсько-української війни, Україна отримала спеціальний статус партнера-учасника «Тримор'я». На саміті більшість аспектів функціонування організації розглядалися у безпековому контексті.

У відповідному ключі був виступ на саміті Президента України Володимира Зеленського, який наголосив на важливості держав-учасниць Ініціативи для нашої держави у розрізі інфраструктури, логістики, транспортного сполучення. «Коли приходить ворог, – зазначив Президент, – усе має значення: дороги, залізниця, порти, енергосистема, швидкість на кордонах, навіть звичка працювати разом. Ось чому наш обов'язок – поглиблювати всі зв'язки на цьому просторі. Саме ці зв'язки – це наша безпека зрештою» [10].

Отже, майже усі сфери співпраці України з об'єднанням «Тримор'я», які розвивалися і раніше, тепер, детерміновані новими безпековими викликами та посилені новим статусом України при організації, опосередковано набрали безпекового характеру.

Водночас, погоджуючись із думками інших дослідників, що у сучасних реаліях міжнародної політики створення на базі «Тримор'я» безпекового союзу є «перспективним та політично обумовленим» [1, с. 151], можемо припускати різні напрями та формати співпраці України із об'єднанням вже суто у військово-безпековій, або ж оборонній сфері.

Краще зрозуміти характер потенційної співпраці допоможе з'ясування позиції польської воєнної аналітики щодо безпекових можливостей ініціативи трьох морів. Відкрито ставлячи питання: «Армія Тримор'я в рамках НАТО чи ні», польські експерти приходять до наступних висновків. Передусім, це той факт, що не йдеться про ство-

рення альтернативи існуючій системі безпеки. «Тримор'я» розглядається як «східний фланг НАТО» – єдиної безпекової організації. Тому не йдеться про створення фізичної армії з об'єднаних армій країн «Тримор'я», а скоріше про «внутрішньорегіональну координацію, яка дозволить зайняти кращу позицію у вже перевіреній системі відносин НАТО-ЄС» [5]. Йдеться про спільні навчання, більш активну військову співпрацю країн «Тримор'я», але як доповнення співпраці в рамках НАТО. Такий підхід не лише не призведе до послаблення вже існуючих «правил оборони і стримування», а навпаки, дозволить регіону «рішуче розвинути свої компетенції та ширше залучатися до місії з реагування на кризи» [5].

Отже, виходячи із вище зазначеного, можемо спрогнозувати, що одним із напрямків розвитку відносин України з «Тримор'ям» у військово-безпековій сфері є створення спільних оборонних механізмів. Адже Україна має багатий практичний військовий досвід, який буде безцінним у разі будь-яких майбутніх конфліктів, а «Тримор'я» володіє високими технологіями та ресурсами. Співробітництво в цій сфері носитиме взаємовигідний характер, оскільки сприятиме як посиленню обороноздатності України, так і підвищенню безпеки в регіоні Центральній-Східній Європи. Прикладом вироблення механізмів такої співпраці є участь українських військових у спільних навчаннях з військами «Тримор'я» та обмін досвідом в галузі оборони протягом останнього року.

Ще одним напрямком потенційної співпраці виступає створення безпекових союзів на базі об'єднання «Тримор'я», які, очевидно, не будуть альтернативою співпраці України з НАТО, а гармонійно доповнюватимуть та розширюватимуть її. Така безпекова співпраця представляє зараз цікаві перспективи, оскільки як Україна, так і країни «Тримор'я» мають спільний інтерес у гарантуванні національної безпеки та стабільності в регіоні. Створення безпекового союзу між ними може сприяти посиленню обороноздатності, розвитку спільних оборонних стратегій та обміну розвідувальною інформацією, а також стати додатковим механізмом забезпечення колективної безпеки та протидії загрозам з боку потенційних супротивників. Одним із варіантів такого союзу може бути вісь «Україна-Польща-Литва-Латвія».

Оскільки більшість країн «Тримор'я» водночас є членами «Бухарестської дев'ятки» (Б-9), яка з моменту свого виникнення чітко позиціонує себе як «східний фланг НАТО» і проголошує ціллю більш тісну оборонну співпрацю в рамках НАТО, то є очевидним, що складові саме військово-безпекової співпраці України із обома субрегіональними об'єднаннями перетинаються.

Цілі «Б-9», попри інше, проголошують наступне: розвиток військової та військово-тех-

нічної співпраці між учасниками, розширення цивільно-військової інфраструктури, збільшення оборонних витрат і модернізація збройних сил, посилені та довгострокова присутність союзників на «східному фланзі НАТО» [2, с. 141]. Очевидно, по перших трьох вище зазначених пунктах можлива військово-безпекова співпраця України із країнами «Б-9». Щодо четвертого пункту, то нагадаємо, що з березня 2022 р. НАТО розпочало розгортати свої військові контингенти у Польщі, Румунії, країнах Балтії, а згодом і у інших країнах-членах «Б-9», посилюючи у такий спосіб свій східний фланг в умовах нових безпекових загроз, пов'язаних з російською агресією [11]. Появу таких контингентів безпосередньо на кордонах України можна вважати додатковим безпековим фактором також і для нашої держави.

Також суттєвим для України є той факт, що провідними державами «Бухарестської дев'ятки» є Польща та Румунія. Саме ці держави, які мають найбільшу протяжність спільного кордону з Україною з числа наших західних сусідів, позиціонують себе найбільш відданими союзниками США та найбільш принциповими адептами утвердження максимальної присутності НАТО у регіоні. Лідери цих держав – Анжей Дуда та Клаус Йоханніс – на усіх міжнародних зібраннях послідовно та багатосторонньо підтримують Україну у її протистоянні із російським агресором.

Варіантом безпекової співпраці України з «Бухарестською дев'яткою» може бути також формат співробітництва в рамках альянсу «Асоційоване тріо» (Україна, Грузія, Молдова). Адже кожен член альянсу у той чи інший спосіб потерпає від російської агресії. Водночас для «Б-9» співпраця з цими країнами – це можливість розширити свій вплив, відсуваючи, у такий спосіб, рубежі потенційної небезпеки.

Нагадаємо, що саме малі регіональні альянси, такі, як «Асоційоване тріо», «Люблінський трикутник», «Квадрига» та «Кримська платформа», міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба назвав «новим трендом у міжнародних відносинах». «Ці альянси, – вважає міністр, – значно ефективніші, аніж традиційні старі, тому що вони об'єднують країн-однодумців довкола дуже практичних завдань і кроків у їхньому регіоні» [12].

На окрему увагу у даному контексті заслуговує створене у липні 2020 р. об'єднання «Люблінський трикутник» («ЛТ»), яке стало наслідком ініціативи міністрів закордонних справ України, Польщі та Литви – відповідно Д. Кулеби, Я. Чапутовича та Л. Лінкявічюса. Дана ініціатива задекларувала співпрацю у трьох сферах: безпеки, економіки та культури.

У липні 2021 р., під час третьої зустрічі глав МЗС країн учасників «Люблінського трикутника», було ухвалено Дорожню карту подальшої взаємо-

дії. Серед пріоритетів функціонування організації, озвучених Д. Кулебою, до числа безпекових відносимо наступні: «протидія агресивній політиці РФ; військова та оборонна взаємодія із використанням потенціалу НАТО та ЄС, зокрема створенням спільної литовсько-польсько-української військової бригади; кібербезпека та боротьба із дезінформацією; енергетична взаємодія, протидія реалізації Північного потоку-2; співпраця безпекових інституцій» [7, с. 5].

Учасники «Люблінського трикутника» ставлять собі за ціль в усілякий спосіб протидіяти російській агресії в Україні, а також сприяти європейській та євроатлантичній інтеграції нашої держави, використовуючи для цього абсолютно усі доступні для них міжнародні майданчики та ініціативи. «ЛТ» ще до повномасштабної агресії РФ висунув ініціативу надання Україні спеціального статусу партнера-учасника НАТО. Абсолютно слушним та влучним вважаємо порівняння значення «Люблінського трикутника» для України із значенням у свій час «Веймарського трикутника» (Франція, Німеччина, Польща – учасники, створений у 1991 р.) для Польщі, здійснене міністром Д. Кулебою. «Веймарський трикутник свого часу допоміг Польщі повернутися до європейської політики. Сьогодні Люблінський трикутник повертає Україну до простору Центральної Європи, до якого вона завжди історично належала» [7, с. 6].

Після повномасштабної агресії РФ підтримка України Польщею та Литвою, зокрема у форматі «Люблінського трикутника», лише зростає. Це виразно проявилось на другому саміті «ЛТ», що відбувся у Львові 11 січня 2023 р. Учасники саміту, президенти держав В. Зеленський, А. Дуда та Г. Науседа, зафіксували пріоритети функціонування об'єднання у спільній декларації, де черговий раз знайшли своє підтвердження установчі безпекові принципи. У декларації, зокрема підкреслювався «значний внесок України в безпеку євроатлантичного регіону та за його межами, зокрема шляхом стримування військової загрози з боку росії»; проголошувалося невід'ємне право України реалізовувати курс на вступ до ЄС та НАТО; підтверджувалася готовність Польщі та Литви зміцнювати обороноздатність України, надаючи їй «потужну військову, оборонну, політичну, дипломатичну, економічну, логістичну та гуманітарну допомогу»; стверджувалося, що Польща і Литва в усілякий спосіб підтримуватимуть євроатлантичні прагнення України, дбаючи, водночас про «міжнародні гарантії безпеки» для нашої держави до набуття членства в НАТО; декларувалося подальше прагнення розвитку спільної литовсько-польсько-української військової бригади «як операційної платформи для тресторонньої військової співпраці», розглядаючи її як складову співпраці між Україною та НАТО [13].

Безумовно ж, ключовою державою у безпечовому співробітництві України із субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної Європи виступає Польща, активна учасниця «Тримор'я», «Бухарестської дев'ятки» та «Люблінського трикутника», країна, яка виразно демонструє прагнення регіонального лідерства. Водночас Польща позиціонує себе посередником у контактах України із США та Великобританією. Даний контекст припускає можливість безпекових союзів, що виходять за рамки регіону ЦСЄ, на зразок анонсованого політиками високого рангу потенційного союзу «Україна-Польща-Великобританія» [14].

Оскільки безпекова співпраця із субрегіональними об'єднаннями ЦСЄ, як і з конкретними країнами, їх учасниками, як стає очевидним із вище зазначеного, розглядається в рамках співпраці між Україною та НАТО, то показовими для розуміння її перебігу та перспектив є рішення останнього саміту НАТО, що відбувся у Вільнюсі 11–12 липня 2023 р. Попри очікування української сторони, наша держава не отримала запрошення до Альянсу вже сьогодні по спрощеній процедурі. Проте було констатовано, що Україна може стати членом НАТО без Плану дій щодо членства (ПДЧ), але у поствоєнний період. Створено Раду Україна-НАТО, покликану займатися проблемами руху нашої країни до НАТО. Прийнято рішення щодо надання Україні більш потужної та дієвої військової допомоги [15; 16].

Отож, аналіз рішень Вільнюського саміту НАТО дозволяє припустити, що військово-безпекова співпраця України із Альянсом розвиватиметься орієнтовно у такому ж ключі, як і досі, лише стане, ймовірно, більш інтенсивною у плані кількості та різноманітності військової допомоги.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, резюмуючи, можемо констатувати факт розширення різноманітних форм співпраці України із субрегіональними об'єднаннями Центрально-Східної

Європи – ініціативою «Тримор'я» та «Бухарестською дев'яткою», а також розширення присутності у ряді малих регіональних альянсів, серед яких варто виділити «Люблінський трикутник». В умовах нових безпекових викликів, детермінованих російсько-українською війною, майже усі сфери співпраці України з вище зазначеними об'єднаннями, зокрема і економічної з ініціативою «Тримор'я», набирають частково безпекового характеру. Здійснюється також співпраця у сфері інформаційної та енергетичної безпеки. Водночас до суто військово-безпекової співпраці відносимо створення спільних оборонних механізмів, участь українських військових у спільних навчаннях, військово-технічну співпрацю, обмін досвідом в галузі оборони та розвідувальною інформацією. Конкретним прикладом військової співпраці є існування спільної литовсько-польсько-української військової бригади.

Водночас факт приналежності країн Центрально-Східної Європи, учасників вище згаданих об'єднань, до Північноатлантичного альянсу робить співпрацю України з ними не альтернативою співпраці України з НАТО, а доповненням до неї. В розрізі рішень останнього саміту НАТО можемо прогнозувати, що безпекова співпраця України із субрегіональними об'єднаннями ЦСЄ розвиватиметься й надалі за заданою динамікою, періодично набуваючи нової інтенсивності. Перехід цієї співпраці у нову якість можливий лише у випадку вступу України до Альянсу, або ж появи нових реальних безпекових союзів із країнами регіону у своєму складі, які потенційно можуть виникнути внаслідок повоєнної трансформації міжнародної системи.

Очевидно, що з огляду на реалії російсько-української війни та непередбачувану динаміку розвитку безпекової ситуації у регіоні Центрально-Східної Європи актуальність подальших досліджень у напрямі даної проблеми є незаперечною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нечаєва-Юрійчук Н. Безпечові виміри геополітичних ініціатив у регіоні Центрально-Східної Європи. *Медіафорум: аналітика, прогнози: зб. наук. праць*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. Том 11. С. 141-161. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/index.php/mediaforum/article/view/337/258>.
2. Тодоров І.Я. Безпечовий вимір міжнародних відносин в Східній та Центральній Європі в контексті російської агресії. *Політичне життя*. №1 (22). С.138-144. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12045>
3. Шемаєв Володимир. Проект міжнародного водного шляху Е-40: перспективи та обмеження. *ЦТС*. 16.09.2019. URL: https://cfts.org.ua/blogs/proekt_mizhnarodnogo_vodnogo_shlyakhu_e40_perspektivi_ta_obmezheniya_482
4. Тужанський Дмитро. Україна стала партнером-учасником Тримор'я. Чому це важливо. *Infopost*. 27.06.2022. URL: <https://infopost.media/chomu-proekty-iniciziatyvy-troh-moriv-vazhlyvi-dlya-ukrayiny-i-navpaky/>
5. Czas na Armie Trójmorza? O konieczności bliskiej współpracy wojskowej państw trójmorskich. *Instytut nowej Europy*. 08.07.2022. URL: <https://ine.org.pl/czas-na-armie-trojmorza-o-koniecznosci-bliskiej-wspolpracy-wojskowej-panstw-trojmorskich/>
6. Wójcik Piotr. Zacieśnianie relacji Ukrainy z Trójmorzem poprzez dotychczasowe formaty współpracy wielostronnej w EŚW. Wnioski i rekomendacje. *Instytut BiRM*. URL: <https://instytutbirm.pl/zaciesnianie-relacji-ukrainy-z-trojmorzem/>

7. Герасимчук Сергій. Люблінський трикутник. Як уникнути «бермудизації»? *Українська призма*. URL: <http://prisma.ua/wp-content/uploads/2022/01/Lublin3.pdf>
8. Демчишак Руслан. Російсько-українська війна як фактор геополітичного позиціонування регіону ЦСЄ та ПСЄ. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Львів, 2022. Випуск 43. С. 247-254.
9. The joint statement on the Three Seas Initiative (the Dubrovnik statement). URL: [http://predsjednica.hr/files/The%20Joint%20Statement%20on%20The%20Three%20Seas%20Initiative\(1\).pdf](http://predsjednica.hr/files/The%20Joint%20Statement%20on%20The%20Three%20Seas%20Initiative(1).pdf)
10. Зеленський озвучив країнам Тримор'я шість пропозицій співпраці з Україною. *Інформаційне агентство УНІАН*. 20.06.2022. URL: <https://www.unian.ua/politics/zelenskiy-ozvuchiv-krajnam-trimor-ya-shist-propozicij-spivpraci-z-ukrajinoyu-novini-ukrajina-11872935.html>
11. NATO Allies send reinforcements to the Eastern Flank. *Shape*. 13/03/22. URL: <https://shape.nato.int/news-archive/2022/nato-allies-send-reinforcements-to-the-eastern-flank>
12. «Україна ввійде в наступну хвилю розширення ЄС». Програмна промова міністра Кулеби. *Українська правда*. 21.10.2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2021/10/21/7129294/>
13. Спільна декларація Президентів Люблінського трикутника за результатами другого саміту. *АРМІЯ-ІNFORM*. 11.01.2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/01/11/spilna-deklaracziya-prezydentiv-lyublinskogo-trykutnyka-za-rezultatamy-drugogo-samitu/>
14. Катриченко Тетяна. Замість НАТО. Україна ініціює створення малих альянсів безпеки проти Росії. *ФОКУС*. 10.02.2022. URL: <https://focus.ua/uk/politics/505989-vmesto-nato-ukraina-iniciiuet-sozdanie-malyh-alyansov-bezopasnosti-protiv-rossii>
15. Саміт НАТО: пояснюємо, що саме отримала Україна у Вільнюсі. *Радіо Свобода*. 12.07.2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/samit-nato-vil%CA%B9nyusi-pidsumky-dlya-ukrayiny/32500839.html>
16. Альянс без плану дій: чому саміт НАТО у Вільнюсі розпочався провалом та що варто робити Україні. *Європейська правда*. 12.07.2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/07/12/7165586/>